

Dekomunizace a její vliv na zrod české pravice*

LUBOMÍR KOPEČEK**

Abstract: Decommunization and its influence on the birth of the Czech right

The paper focuses on the impact of addressing the communist past (decommunization) in the evolution of the Civic Forum and in the formation of the Civic Democratic Party at the beginning of 1990s. The author discusses the explosive potential of removing the communist cadres from public administration and state enterprises, the issue of banning the communist party or lustration. Special attention is paid to disputes over how radical and thorough decommunization should be. The paper shows that the agenda of decommunization became a significant divisive factor within the Civic Forum and served as one of the key issues through which the Civic Democratic Party defined itself.

Keywords: Civic Forum, dealing with the communist past, lustration, Czech right

Komunistický režim po sobě zanechal různorodé a bolestivé dědictví. Přes dlouhou dobu, která uplynula od jeho konce, stále budí kontroverze. Otázka vyrovnání se s minulostí a postoje k *ancient régime* jsou tak dodnes živou součástí českého politického a společenského diskurzu, byť s ohledem na časový odstup mnohem méně intenzivně než bezprostředně po listopadu 1989. Pro fakt, že si tato tematika udržuje konfliktní potenciál, je důležité, že trvalou a významnou součástí českého stranického systému s podporou více než desítky voličů je Komunistická strana Čech a Moravy. Tato nástupnická formace po bývalé KSČ v České republice neprodělala větší ideologickou transformaci a nadále se hlásí k marxismu-leninismu. Její představitelé také více či méně otevřeně deklarují svůj pozitivní vztah k éře komunistického režimu.¹ Kontrastuje to se situací v ostatních zemích střední Evropy, kde podobná významná tradicionalisticko-dogmatická komunistická strana absentuje. Samozřejmě i třeba v Polsku či Maďarsku je stále problematika vyrovnávání se s komunistickou minulostí využívána v politické soutěži. Avšak v českých podmínkách v důsledku toho, že se sociální demokraté pragmaticky orientují na v 90. letech odmítanou spolupráci s komunisty, kteří jsou na levici jejich jediným potenciálním partnerem, působí zde věrohodněji mobilizační apely české pravice operující s hrozbou široce (a různě) chápaného komunistického

* Studie byla zpracována v rámci grantového projektu „Politické systémy demokratických zemí a jejich proměny na začátku 21. století“ Grantové agentury Akademie věd ČR (kód IAA708140801). Její zkrácená verze byla prezentována na 21. kongresu Mezinárodní asociace pro politické vědy v Santiagu de Chile v červenci 2009. Anglická verze souběžně vychází v časopise *Communist and Post-Communist Studies*. Rád bych touto cestou poděkoval anonymním oponentům za jejich připomínky k textu.

** Autor působí jako docent na Katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity; e-mail: kopecek@fss.muni.cz.

nebezpečí. Náznornou ukázkou jsou volební kampaně asi nejviditelněji před volbami do Poslanecké sněmovny.

Pro formativní vliv vyrovnávání se s komunistickou minulostí či stručněji dekomunizace na české politické strany bylo klíčové období bezprostředně po pádu komunistického režimu. To je doba, kdy se zrodilo nové stranické spektrum. Proto je zajímavé podívat se na působení dekomunizace na vývoj a rozpad hlavního hybatele přechodu k demokracii Občanského fóra (OF) a etablování dominantní síly české pravice ODS. Texty nejenom domácí, ale i zahraniční provenience, hlouběji se věnující problematice dekomunizace v postkomunistickém prostoru, se zaměřovaly hlavně na *lustrace* (například Welsh 1996; Williams 2003; Williams, Fowler a Szczerbiak 2005). Koncentrace pouze na lustrace ale pro účely této stati není optimální. Lustrace sice představovaly v českých poměrech, stejně jako jinde ve střední a východní Evropě, nejsledovanější a nejkontroverznější element dekomunizace. Avšak má nepochybně pravdu Vladimír Tismaneanu (1998: 111), když říká, že: „Dekomunizace je stejně jako denacifikace mentálním, stejně jako politickým, ekonomickým a zákonným procesem.“ To, co se stalo součástí dekomunizační agendy, bylo v českých podmínkách svou povahou mnohem pestřejší. Od odškodnění a rehabilitace obětí komunistického režimu přes nepřilíš úspěšnou snahu potrestat bývalé vysoké komunistické představitele, problém, jak naložit s majetkem komunistické strany i s touto stranou jako takovou, až třeba po přijetí „Zákona o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu“.² Ještě důležitější je, že lustrační zákon byl přijat „až“ na podzim 1991, to je řadu měsíců po vzniku ODS. Většina ostatních „nelustračních“ dekomunizačních témat se naproti tomu stala důležitou součástí českého politického diskurzu už *předtím*. Proto je z hlediska cíle tohoto textu lepší sledovat širší dekomunizační agendu tak, jak začala být nastolována záhy po pádu komunistického režimu, a propojit to s procesem diferenciací uvnitř hlavního hybatele demokratické tranzice Občanského fóra, z něhož se ODS zrodila. Je tomu přizpůsobena strukturace následujícího textu, která postupuje chronologicky. Z důvodu koncentrace na český kontext jsou pouze v nezbytně nutné míře rozebírány postoje slovenských stranických aktérů. S nimi české strany do zániku československé federace na konci roku 1992 sdílely společné politické hřiště.

1. Občanské fórum a v jeho nitru tikající nálož dekomunizace

Už zmíněný Vladimír Tismaneanu (1998: 112) nabízí užitečné výchozí rozlišení dvou základních přístupů k dekomunizaci, byť samozřejmě s ohledem na komplikovanost celé záležitosti jde o velké zjednodušení. Umírnění, jeho terminologií „liberálové“, se báli, že dekomunizace povede k drsné vendetě a bude prologem k další bartolomějské noci. Naopak radikálové ji chápali jako oprávněnou politickou a právní odpověď na potřebu zúčtovat s minulostí, očistit elity, a uvést tak opravdový začátek nové éry. Podíváme-li se na Československo v prvních týdnech a měsících po 17. listopadu 1989, nebyli radikálové téměř vidět. Symbolizovalo to označení sametová revoluce, stejně jako hesla mas v ulicích typu „Nejsme jako oni“ („oni“ – komunistické špičky). Demonstrovalo to sice distanc od vládnoucí elity starého režimu, ale rozhodně nesignalizovalo její brutální atak. Přirozeně součástí požadavků vůči vedení KSČ, které se slovy generálního tajemníka Milouše Jakeše cítilo opuštěné jako „kůl v plotě“,³ byly body obrácené směrem do minulosti, a to hlavně nedávné. Na prvním místě se jednalo

o vyšetření násilného rozhánění protirežimních demonstrací a zejména té, která proběhla 17. listopadu a odstartovala konec režimu, a samozřejmě také potrestání viníků. Nicméně obecně dominoval názor většiny tehdejší elity OF preferující umírněný postup držící se platných zákonů, byť byly přijaty v době starého režimu.

Klíčovou a jednotící prioritou OF, které svou povahou jinak představovalo velmi heterogenní hnutí, totiž byla v závěru roku 1989 poklidná demontáž starého režimu. V této demontáži hrála důležitou roli vstřícnost, kterou projevovali někteří představitelé režimu, jmenovitě zejména československý (federální) premiér Marián Čalfa. Čalfa působící už před listopadem v ministerské funkci se na premiérském postu ocitl na začátku prosince 1989 v dynamické a trochu chaotické situaci. Dosavadní komunistická státostrana se ocitla v hluboké paralýze, což někteří úředníci starého režimu využili ke své politické „autonomizaci“. Není účelem tohoto textu popisovat tuto dobře zmapovanou historickou kapitolu. Stačí odkázat na dnes už klasickou monografii Jiřího Suka (2003) o OF v „Labyrintu revoluce“ a zmínit, že Čalfova rychlá reorientace na OF tomuto hnutí významně pomohla. Tento politik měl mimo jiné Iví podíl na úspěšné volbě ústřední postavy fóra Václava Havla prezidentem na konci prosince 1989. Dekomunizačně liberální *Zeitgeist* dobře odráželo označení Čalfova kabinetu jako vlády „národního porozumění“ a zastoupení různých politických proudů v něm včetně nezanedbatelného podílu komunistů.

V dekomunizační umírněnosti elity OF hrálo podstatnou roli, že v její elitě byli velmi početní *bývalí* představitelé KSČ. Jednalo se o protagonisty pražského jara roku 1968, kteří kdysi hlásali reformu komunistického režimu a strany. Po převálcování pražského jara sovětskými tanky byli z KSČ vyloučeni a mnozí z nich se poté angažovali v disentu. Po 17. listopadu nicméně neměli zájem na radikální dekomunizaci, která by popřela *také* jejich minulost. K nejviditelnějším reprezentantům těchto bývalých reformních komunistů patřili Pavel Rychetský nebo Zdeněk Jičínský. Podobný postoj jako oni zastávali lidé, které by šlo označit za liberální intelektuály, jako například filozof a disident Martin Palouš. Lidé s radikálně antikomunistickými názory se v zakládající elitě OF vyskytovali minimálně, asi nejviditelnější z nich byl křesťanský disident Václav Bedna. Produktem umírněnosti OF byla v lednu 1990 podoba takzvaného malého zákona o politických stranách. Hlavním účelem tohoto zákona bylo vytvoření prostoru pro zakládání nových politických formací. Mimo to ovšem bylo v textu zákona obsaženo faktické *uznání* existence KSČ, a to v rámci toho, že zde byl podán výčet několika *existujících* politických formací. Právě toto zákonné uznání se pro budoucnost stalo důležitým obranným argumentem komunistů.

Sametová atmosféra nicméně začátkem roku 1990 začínala vyprchávat. Jednalo se hlavně o důsledek sílící nespokojenosti na nižších úrovních OF. Důležitý zlom přinesla zvláště výzva agilního Občanského fóra jednoho velkého pražského podniku – ČKD Polovodiče. Toto podnikové OF vyzvalo 1. března 1990 KSČ, aby odevzdala státu svůj majetek. Hodnota tohoto majetku se podle pozdějších odhadů pohybovala okolo 12 miliard (československých) korun (Jarolímek 2002: 76). I na dnešní dobu je to velmi slušná částka, přičemž tehdejší hodnota koruny byla výrazně vyšší. OF ČKD Polovodiče to odůvodňovalo tím, že komunisté tento majetek nabyli neoprávněně v důsledku propojení se státem a využívání jeho zdrojů. Navíc díky tomu měli komunisté před blížícími se prvními svobodnými volbami výhodu před ostatními politickými formacemi, které většinou nově vznikaly nebo se obnovovaly „na zelené louce“ bez finančního a majetkového zázemí (Janyška 1990a). Výzva měla velký ohlas a v polovině

dubna se na její podporu uskutečnila krátká celostátní výstražná stávka, k níž se připojily stovky podniků. Společenský konsenzus v této otázce demonstrovaly i výzkumy veřejného mínění. V dubnu 1990 tento krok schvalovalo 84 % dotázaných a jen 11 % bylo proti (zbytek byl bez názoru).⁴

Existující společenský konsenzus a tlak veřejnosti rozhýbal původně velmi opatrně reagující vedení OF a v květnu 1990 bylo přijato parlamentní moratorium na manipulaci s majetkem KSČ. V listopadu 1990 pak už nový federální parlament schválil zákon, který převáděl většinu majetku komunistické strany na stát. Proti přijetí zákona nehlasoval – či přesněji s ohledem na postoj veřejnosti si nedovolil hlasovat – žádný poslanec. Komunističtí poslanci opustili před závěrečným hlasováním na protest zasedání. Zákon kritizovali jako snahu „zničit zákonně uznanou parlamentní stranu“, čímž se odvolávali na zmíněný zákon o politických stranách (*Federální shromáždění*, 16. listopad 1990). Je nutné dodat, že vydání majetku se v praxi ukázalo jako velmi zdoluhavé a ve svém výsledku jen částečně úspěšné. Část majetku v tehdejších právním a společenském chaosu skončila v nenávratnu. Ještě hůře dopadlo dohledání a předání majetku Socialistického svazu mládeže, což byla monopolní mládežnická organizace za starého režimu, o němž parlament rozhodl souběžně se zákonem o majetku KSČ.

Ve stejné době, kdy byla poprvé nastolena otázka majetku KSČ, čelilo vedení OF stupňující se kritice zdola také z jiného důvodu. Tím byla jeho nedostatečná podpora a někdy dokonce odpor vůči úsilí některých lokálních aktivistů OF v jejich boji proti „starým strukturám“ v čele místní státní správy a podniků. Je dobré připomenout, že v důsledku znárodňování po druhé světové válce byla téměř celá hospodářská sféra v rukou státu. Tito lokální aktivisté fóra zahájili odstraňování komunistických předsedů národních výborů a podnikových ředitelů, a to často s použitím nátlakových prostředků typicky hrozeb stávkou. Zvláště velké pobouření u nich vyvolal v polovině ledna 1990 proslulý televizní projev Petra Pitharta, po Havlově odchodu do prezidentského úřadu přechodně klíčového lídra OF. Pithart v projevu, později překřtěném podle jedné z jeho vět na „možná, že slyším trávu růst“, odsoudil „čisticí“ praktiky místních OF jako nezákonné. Vedla jej k tomu obava z politické a ekonomické destabilizace. K slovním přestřelkám mezi pražským centrem OF a regionálními fóry je nutné dodat organizační rozměr věci. V důsledku stále (ještě) přetrvávající havlovské představy o potřebě maximální decentralizace a spontánnosti OF a odporu k hierarchii chyběla pražskému centru páka k řízení místních fór (a bylo tak „centrem“ vlastně v uvozovkách). Stejně tak ovšem tato místní fóra neměla větší vliv na složení centrální elity fóra (podrobně např. Pšeja 2005: 117, Hadjiisky 2008: 73–74).

Tenze ovšem neprobíhala pouze mezi „centrem“ Občanského fóra a aktivisty v regionech, ale i v rámci lokálních elit fóra. Asi nejznámější střet na místní úrovni okolo razance dekomunizace se odehrál v Brně. Spouštěcím momentem se stala otázka setrvání dosavadního komunistického primátora Josefa Pernici ve funkci. Spor se rychle personalizoval do konfliktu dvou místních lídrů OF Jaroslava Šabaty a Petra Cibulky. Tito dva politici připomínali klasické postavy Dantona a Robespiera. Šabata, původně v éře pražského jara reformní lídr KSČ v regionu a po vyhazovu ze strany disident, prosazoval umírněný postup. Primátora, politicky nepřilíživě zkompromitovaného a vcelku schopného technokrata, byl ochoten ve funkci tolerovat do momentu, než se najde jiný vhodný kandidát. O generaci mladší velmi emocionální Petr Cibulka patřil k nejpronásledovanějším předlistopadovým disidentům a zcela v protikladu k Šabatovi ztělesňoval jakobínský přístup razantní a permanentní antikomunistické očisty.

Konflikt, jenž začal už v lednu 1990, se stal celostátně ostře sledovaný zhruba o dva měsíce později, kdy jej začaly provázet demonstrace, vzájemná ostrá výměna názorů v médiích a dokonce došlo k fyzickému napadení Šabaty. Otázka primátorova odvolání se postupně dostala do pozadí (na vrcholu sporu primátor sám rezignoval) a vše překryla vzájemně vyostřená animozita mezi umírněnými a radikály. Pacifikační pokusy pražského „centra“ OF, které se přiklánělo spíše na stranu umírněných, neuspěly. Nakonec pražské centrum OF sáhlo k mimořádnému (a bezprecedentnímu) kroku v podobě odstavení Cibulky i Šabaty z místních orgánů hnutí (Ruml 1990, Tichák a Burian 1997: 76–79, Suk 2003: 326–341, Hadjiisky 2008: 84–88). Dekomunizační spor akceleroval proces diferenciací místních struktur OF v Brně. Naplno se to ukázalo po parlamentních volbách, kdy v brněnském OF na podzim 1990 fakticky zůstali jen zastánci křídla Václava Klause. V řadě případů to byli aktivní členové vyhraněně antikomunistického sdružení Konfederace politických vězňů, založeného lidmi vězňovými v době komunistického režimu, nebo jejich potomky. Vývoj v Brně tak o něco „předběhl“ to, co se odehrálo na celostátní úrovni.

2. Nastolení otázky zákazu komunistické strany

Dalším výbušným tématem roku 1990 se stala otázka zákazu komunistické strany, která představovala dekomunizační krok s velkými potenciálními důsledky. Jako diskutované téma ji nastolil dopis městského prokurátora Prahy Tomáše Sokola v polovině dubna 1990, kterým vyzval vedení KSČ k ukončení činnosti strany v hlavním městě. Sokol v dopise rozebral ideologii a činnost KSČ v předchozích desetiletích, přičemž podle něj strana „(naplnila) trestný čin podpory a propagace fašismu a *podobného* hnutí“ (kurzíva L. K.) (*Mladá fronta Dnes*, 18. duben 1990). Fakticky tím postavil komunismus na roveň fašismu. Sokol tímto krokem také útočil na vedení OF, které uznávalo KSČ jako legitimního politického partnera. Jeho postup se podobně jako výzva ČKD Polovodiče na zabavení majetku KSČ setkal s velkým ohlasem, když jej podpořila některá místní občanská fóra. Názor české veřejnosti byl ovšem v tomto případě na rozdíl od otázky zabavení majetku komunistické strany velmi rozpolcený. Podle dubnového zjištění Institutu pro výzkum veřejného mínění se zákazem KSČ souhlasila pouze něco víc jak třetina respondentů (36 %), necelé tři pětiny (58 %) byly proti a zbytek nevěděl.⁵

Reakce KSČ byla pochopitelně ostře odmítavá a označovala dopis „za kriminalizaci, pokus o stupňování společenského napětí a porušení principů národního porozumění“ (*Rudé právo*, 19. duben 1990). Dva dny po zveřejnění dopisu komunističtí poslanci pohrozili, že budou bojkotovat jednání parlamentu, což by vedlo k ochromení jeho fungování. Záruky „ochrany“ dostali následně přímo na půdě parlamentu od Pavla Rychetského v daný moment zastávajícího post generálního prokurátora České republiky. Rychetský označil Sokolův dopis za „osobní, soukromý názor, (který) nemá žádnou právní závaznost“ (*Federální shromáždění*, 18. duben 1990). Rychetský v prezentovaných stanoviscích k Sokolovu dopisu sice konstatoval, že „ideový program komunistických stran je programem násilí“, ovšem celou záležitost nepovažoval za záležitost prokuratury a tvrdil, že by měla být „spíše adresována parlamentu jako podnět k eventuálnímu legislativnímu posouzení“ (*Rudé právo*, 19. a 25. duben 1990). Očekávání, že by se něčím podobným začal zabývat končící parlament, jehož složení prošlo po listopadu 1989 jen částečnou obměnou a stále v něm dominoval duch „národního

porozumění“, ovšem bylo nerealistické. Předsednictvo parlamentu s odvoláním se na lednový zákon o politických stranách uznávající existenci KSČ odmítlo o této věci jednat. Požadavek zákazu neohdalo prosazovat ani Koordinační centrum (KC) OF, to je de facto vrcholný orgán hnutí. S ohledem na politickou výbušnost věci ve svém stanovisku volilo zamlžující formulace, když nepovažovalo Sokolův postup za pokus o zákaz KSČ, ale údajně za „varování před naplněním skutkové podstaty trestného činu“ (Stanovisko Koordinačního centra OF, *Lidové noviny*, 20. duben 1990).

U části veřejnosti populární myšlenky zákazu se ovšem chopilo několik malých politických formací. 17. května 1990 vydali lidovci, Československá strana socialistická, Demokratická strana (působící na Slovensku) a sociální demokraté výzvu k zastavení činnosti KSČ. Problémem stran, které tuto výzvu podepsaly, ovšem bylo, že s výjimkou sociálních demokratů v éře komunistického režimu fungovaly jako kolaborující satelité KSČ. I proto byl veřejný ohlas výzvy malý a byla přijata jako konjunkturální snaha těchto stran zviditelnit se před volbami. Z dnešního pohledu je snad jen zajímavý kontrast tehdejšího a současného postoje sociálních demokratů ke komunistům.

Ve volbách v červnu 1990 získala komunistická strana zhruba třináct procent hlasů voličů, čímž se potvrdila její legitimita v očích nezanedbatelné části voličů. Rozpustit stranu s takovou podporou v demokratických volbách, která se navíc oficiálně nehlásila k *násilné* změně nového režimu, se stalo prakticky vyloučené. Sice i v dalších letech se objevovaly pokusy vnést toto téma znovu do veřejného diskurzu, nicméně bez většího úspěchu.

3. Povolební stupňování pnutí v Občanském fóru a klacek dekomunizace

Volby v červnu 1990 skončily drtivým vítězstvím Občanského fóra, které získalo zhruba polovinu odevzdaných hlasů. Přirozeně mu to přisoudilo hlavní roli při sestavování československé (federální) i české (republikové) vlády. Výsledná podoba hlavně federální vlády a částečně i způsob jejího sestavování ovšem vyvolaly uvnitř OF novou vlnu kritiky zdola. V důsledku ingerence prezidenta Havla, který uplatnil svůj stále silný vliv na vedení fóra, zůstala většina dosavadních ministrů ve svých funkcích, a to včetně premiéra Mariána Čalfy. Tento postup byl motivován Havlovou zkušeností s tímto zdatným technokratem, který byl k prezidentovi zcela loajální. Pro značnou část aktivistů OF byl ale opětovný výběr Čalfy do premiérského křesla těžko stravitelný s ohledem na to, že se jednalo o bývalého vysokého představitele komunistického režimu. Čalfa mohl být dobrým premiérem v komplikovaném období jeho demontáže, ale po demokratických volbách bylo jeho ponechání ve funkci vnímáno jako nerespektování jejich výsledku (srovnání Měchýř 1999: 200, Havlík a Pečinka 2005: 83–84). Ještě mnohem problematičtější případem než Čalfa byl ministr obrany generál Miroslav Vacek, tedy člověk řídící důležitý „silový“ resort. Vacek s přerušným členstvím (!) v KSČ, jež nebyla součástí „staro-nové“ vlády, rovněž setrval díky prezidentově podpoře v ministerské funkci. Odvolán byl až pod silným tlakem médií v polovině října 1990, když „vyplavala“ na veřejnost jeho ochota nasadit armádu na konci roku 1989 k obraně hroutícího se komunistického režimu. Předmětem ještě ostřejší kritiky uvnitř OF než obsazení exekutivních postů se pak stal fakt, že komunistická strana získala – se souhlasem a podporou představitelů fóra – silné zastoupení ve vedení federálního i českého parlamentu.

Další konfliktní moment po volbách byl spojen se situací v regionech a jeho příčina byla prakticky stejná jako před několika měsíci. Totožný byl i hlavní „viník“ – Petr Pithart. Pithart se už před volbami ocitl na postu českého premiéra a setrval v této funkci i po volbách. Konkrétním silně medializovaným podnětem jeho ostré výměny názorů s některými místními občanskými fóry se stal seznam současných a bývalých komunistů ve vedoucích ekonomických funkcích, který pro okres Hodonín zpracoval krátce před volbami jeden lokální aktivista OF. Podle Pithartova názoru se jednalo o seznam pro čistku, která je nepřijatelná. Argumentačně český premiér setrval na pozicích ze začátku roku 1990, kdy poukazoval na nutnost postupovat v rámci existujícího právního řádu, který radikální kroky neumožňoval (Pithart 1990). Hodonínské OF naopak seznam označovalo za obranný dokument proti nevybíravému útoku KSČ, kdy podle něj jsou „komunistickými řediteli odvoláváni ze svých funkcí nebo dokonce propuštěni pracovníci, kteří se angažují v OF“ (*Rudé právo*, 3. srpen 1990). Důležitým rozdílem ve srovnání se situací před volbami ale bylo, že dekomunizační hlas regionů výrazně zesílil ve vrcholných orgánech OF. Jednalo se o důsledek ustupující představy o naprosté decentralizaci, která brzdila akceschopnost hnutí, a jeho postupující institucionalizaci a hierarchizaci. Projevovalo se to mimo jiné růstem počtu zástupců regionálních fór na sněmech Koordinačního centra OF. Tyto sněmy konající se každý měsíc se tak od konce června 1990 staly mimořádně bouřlivou arénou výměny názorů mezi dekomunizačními radikály a umírněnými.

Pokud se zamyslíme nad motivacemi stoupenců razantní dekomunizace na lokální úrovni, můžeme identifikovat nejenom morální rozhořčení, ale i rysující se lokální zájmy. V „komunistických mafích“ či „nomenklaturních bratrstvech“, jak byly ekonomické a správní vedoucí kádry starého režimu dobově nazývány, mnohdy lokální aktivisté OF viděli konkurenci pro své vlastní společenské a ekonomické ambice (Hadjiisky 2008).

4. Nástup charismatického lídra:

Václav Klaus a nemožnost jeho jednorozměrného zjednodušení

Důležitým bodem ve vývoji českého politického spektra se stal sněm Občanského fóra 13. října 1990 v Praze-Hostivaři. Do nově zřízené funkce předsedy OF na něm byl zvolen Václav Klaus, budoucí dlouholetý lídr ODS. Klaus, který zastával od konce roku 1989 v Čalfově vládě funkci ministra financí, se původně profiloval jako ekonom-odborník zcela soustředěný na problematiku ekonomické transformace a neprojevující politické ambice. Jeho „politizace“ nastala až v době kampaně před volbami 1990, kdy si jako lídr kandidátky OF na severní Moravě začal vytvářet vazby na místní elitu fóra. Po volbách tuto aktivitu dále rozšířil a postupně si vybudoval v OF vlastní silné politické zázemí založené zejména na vazbách na regionální strukturu fóra. K jeho spojencům dále patřil Meziparlamentní klub demokratické pravice vytvořený v září 1990, který sdružoval některé k pravici inklinující poslance OF. Klaus se na říjnovém sněmu úspěšně prezentoval jako vyzyvatel a alternativa vůči dosavadní dominující metropolitní intelektuální elitě OF spojené s Václavem Havlem. Kandidát „havlovské“ elity na předsedu OF disident Radim Palouš získal pouze 52 hlasů delegátů, vítězný Klaus 115. Ve svém projevu před volbou Klaus apeloval právě na nespokojenost lokálních fór: „Placení úředníci (v Koordinačním centru OF – L. K.) přešlapují na místě a nedovolují, aby

prioritu v postojích fóra získaly názory z okresů a místních center OF, (... které) jsou mnohem více nakloněny pravicové hospodářské politice. (...) Při artikulování stanoviska OF je nutné vycházet z názorů zdola, nikoliv z názorů omezené skupiny v centru.“⁶

Přestože nespokojenost regionálních aktivistů v otázce dekomunizace byla nesporně jedním z klíčových faktorů, které zajistily Klausův úspěch, *nedá se* předseda OF a budoucí „otec-zakladatel“ Občanské demokratické strany považovat za radikálního dekomunizátora. Klaus v době, kdy si budoval své politické zázemí, a získával aktivisty OF pro svou vizi přeměny hnutí v pravicovou politickou stranu, zůstával k dekomunizační agendě relativně opatrný, byť ji občas rétoricky využíval. Jak například potvrzuje jeho negativní pohled na restituce, což bylo jedno z klíčových témat druhé poloviny roku 1990 a začátku roku 1991, pragmatický ekonomický pohled u něj i nadále dominoval. Restituce svou podstatou představovaly navrácení nemovitého majetku lidem, kterým jej zabavil komunistický režim, nebo jejich potomkům. Důvodem Klausova odmítavého postoje k nim byla obava, že mohou zabrzdit ekonomickou transformaci, protože jimi bude blokován rozsáhlý majetek, u něhož nebude jasné, zda je možné ho privatizovat. Klaus se tak v této otázce dostal do rozporu s některými svými stoupenci. Zejména se jednalo o některé poslance Meziparlamentního klubu demokratické pravice, kteří spolu s malou Křesťanskodemokratickou stranou Václava Bendy restituce prosadili ve federálním parlamentu jako svou politickou prioritu. Pro tyto poslance měly restituce jako akt materiální i morální spravedlnosti jednoznačně přednost před ekonomickou reformou (srovnání Husák 1997: 119).⁷ Kuriózně tak měl Klaus v názoru na restituce blízko k vlažnému postoji většiny představitelů zakládající „havlovské“ elity v Občanském fóru.

I jinak dával Klaus najevo odstup od příliš radikální dekomunizace. Jasně to demonstrovuje jeho rozhovor v listopadu 1990 pro týdeník Respekt. Na otázku, jak naložit s komunistickou stranou Klaus, který nikdy nebyl jejím členem (a stejně tak nepatřil k disidentům), odpověděl, že „(jej) zneklidňuje laciný antikomunismus. Všechno je daleko složitější, neexistuje přesný lakmusový papírek, který by dobro a zlo dělil na komunisty a nekomunisty“ (Janyška 1990b). Novému šéfovi OF tak byl cizí moralismus, stejně jako odmítal cokoli, co mohlo potenciálně ohrožovat jeho vizi rychlého zavedení tržního hospodářství. *Selektivní* využití dekomunizační agendy nicméně pro něj bylo vhodným doplňkem strategie hegemonizace Občanského fóra a vytvoření pravicové strany.⁸

5. Etablování Občanské demokratické strany, lustrace a význam dekomunizační agendy

Antiklausovské křídlo v OF, které bylo ve viditelné defenzivě, založilo v prosinci 1990 vlastní Liberální klub. V konfliktu s Klausovým křídlem OF mu to ovšem příliš nepomohlo. Liberálním klubem hájenou myšlenku udržení OF jako politického hnutí, které spojuje různé politické proudy, definitivně pohřbil sněm OF v lednu 1991. Tento sněm jasnou většinou odsouhlasil Klausem prosazované vymezení OF jako politické strany s individuálním členstvím. Dekomunizační osten obsahovala schválená podmínka vylučující možnost členství bývalých pracovníků a spolupracovníků Státní bezpečnosti a příslušníků lidových milicí.⁹ Současně ovšem na sněmu neprošlo „upření“ členství bývalým komunistům. Odráželo to skutečnost, že komunistická strana měla před listopadem 1989 v českých zemích zhruba milion členů, což

představovalo desetinu populace. Další statisíce byly jejími členy alespoň na čas někdy v minulosti. Provést ostrakizaci tak velkého počtu lidí znamenalo připravit se o velkou skupinu potenciálních přívrženců a příliš zúžit vlastní základnu. Na lednovém sněmu dále schválený výchozí politický program OF pak hovořil nejenom o odmítnutí marxisticko-leninské ideologie, ale i o naprostém rozchodu se vším socialistickým včetně „reformního komunismu“ a „třetích cest v ekonomice“ a o směřování k uspořádání, které „je obvykle nazýváno kapitalismem“ (*Fórum* 1991; *Lidové noviny*, 14. leden 1991). Sněm tím výslovně a jednoznačně odmítl cokoliv z dědictví pražského jara, jehož mnozí představitelé OF zakládali a stále ještě v něm – v řadě případů jako vůdčí reprezentanti Liberálního klubu – působili.

Zřetelnou převahu Klausova křídla ve strukturách OF ovšem částečně vyvažovala převaha stoupenců Liberálního klubu mezi poslanci a hlavně ministry za OF. Mezi ministry za OF v Čalfově federální vládě byl v té době Klaus dokonce jediným představitelem „svého“ křídla. Tuto v podstatě patovou situaci, protože Klausovo křídlo nemělo zájem na vládní nestabilitě, vyřešila dohoda posvěcená posledním sněmem OF na konci února 1991. Dohoda garantovala vládní stabilitu až do parlamentních voleb v červnu 1992 a předpokládala vznik dvou nových samostatných formací – Klausovy Občanské demokratické strany a na Liberální klub navazujícího Občanského hnutí. K první z nich se rychle připojila většina teritoriálních struktur OF, což se pro budoucí úspěch této strany ukázalo mimořádně důležité.

V měsících do voleb v červnu 1992 se nejvýznamnější položkou dekomunizační agendy stal lustrační zákon. S ohledem na fakt, že jeho podoba a dopady byly v minulosti předmětem obsáhlé pozornosti, a to i v komparativní perspektivě středovýchodní Evropy (například Welsh 1996, Letki 2002, Williams 2003, David 2003, Sadurski 2003, Kosař 2008), zaměříme se po krátkém shrnutí jeho základních rysů na analýzu politického kontextu jeho přijetí. Lustrační zákon schválený federálním parlamentem v říjnu 1991¹⁰ se vztahoval na vybrané „chráněné pozice“ ve státní správě, armádě, zpravodajských složkách, v kanceláři prezidenta nebo třeba ve veřejnoprávní televizi a rozhlasu. Osobami, které byly vyloučeny ze zastávání těchto funkcí, byli například bývalí pracovníci Státní bezpečnosti, agenti této tajné komunistické policie, vyšší funkcionáři KSČ nebo příslušníci lidových milicí. Osvědčení o výsledku lustrace vydávalo ministerstvo vnitra. Zákon se nevztahoval na volené členy zastupitelských sborů, to je poslance. V praxi nicméně většina stran stejně vyžadovala po svých kandidátech lustrační osvědčení, aby se vyhnula nepříjemným předvolebním skandálům.

Tím se dostáváme k diskusi předcházející přijetí lustračního zákona. Potřeba regulující normy se stala všeobecně pocíťovanou po řadě lustračních skandálů, z nichž první se datovaly už do doby voleb 1990. Tehdy došlo k obvinění několika významných politiků, jako byli lídři lidovců Josef Bartončík nebo Veřejnosti proti násilí („sestra“ OF na Slovensku) Ján Budaj ze spolupráce se Státní bezpečností. Obava z pokračování těchto v podstatě „divokých“ lustrací bez jasných pravidel vedla většinu českých formací – s výjimkou komunistů – ke konsenzu ohledně nutnosti přijetí lustračního zákona. Průběh schvalování této normy se ovšem přesto stal předmětem ostré kontroverze, v níž se odrážel rozdílný přístup jednotlivých aktérů k dekomunizaci.

Pavel Rychetský, tehdy místopředseda federální vlády (a místopředseda Občanského hnutí) řídící přípravu vládního návrhu lustračního zákona, poslal do parlamentu verzi, kterou především pravice poslanci považovali za nepřijatelnou, protože byla příliš „měkká“. Ještě před projednáváním zákona se proto vytvořil širší parlamentní blok, který se dohodl na

společném postupu. Jeho nejsilnější českou komponentou byla ODS a dále bylo jeho součástí několik malých většinou pravicových stran – konzervativně-liberální Občanská demokratická aliance, kterou založilo několik bývalých politiků OF, Bendova antikomunistická Křesťanskodemokratická strana, liberální demokraté, jejichž lídři se už v disentu vymezovali vůči levici, k pravému středu tehdy inklinující lidovci a část moravistů. Ze stran působících na Slovensku se k tomuto bloku lustračních „jestřábů“ přidalo konzervativní Křesťanskodemokratické hnutí, Veřejnost proti násilí, Maďarské křesťanskodemokratické hnutí a část nacionalistické Slovenské národní strany. Lustračním „jestřábům“ se podařilo výrazně změnit při parlamentním projednávání pozměňovací návrhy podobu zákona. Ze zákona tak například vypadlo ustanovení, které předpokládalo individualizaci každého jednotlivého případu. Podle původní Rychetského představy by bylo potřeba dotčené osobě, na niž se zákon vztahoval, dokazovat vědomou spoluprací se Státní bezpečností nebo to, že se podílela na potlačování lidských a občanských práv. V praxi by to podle názoru „jestřábů“ zkomplikovalo využitelnost celé normy. Místo toho proto prosadili *automatické* vyloučení pracovníků a spolupracovníků Státní bezpečnosti, funkcionářů KSČ a dalších „rizikových“ skupin ze zastávání „chráněných pozic“. Dotčené osobě přirozeně zůstalo zachováno právo odvolat se k soudu proti výsledku lustrace. Dále došlo například k rozšíření původně okruhu předpokládaných „chráněných pozic“ například o soudce ústavního soudu nebo představitele veřejných vysokých škol (k jednání parlamentu Mlynář 1991; *Lidové noviny*, 4. a 5. října 1991; *Mladá fronta Dnes*, 4. a 5. října 1991; *Federální shromáždění*, 2.–4. října 1991).

S ohledem na fakt, že blok „jestřábů“ potřeboval získat pro prosazení svých představ širší podporu, navrhl Daniel Kroupa (Občanská demokratická aliance) jako vstřícný krok zaměřený na některé poslance (hlavně) Občanského hnutí vyřadit z okruhu dotčených osob funkcionáře KSČ z období pražského jara a tento návrh byl schválen. Bloku „jestřábů“ se tento tah vyplatil při závěrečném hlasování, v němž „přitvrzenou“ verzi zákona podpořila asi třetina poslanců Občanského hnutí. I díky tomu zákon těsně prošel. Zbývající poslanci Občanského hnutí před hlasováním ze sálu většinou odešli. Podobně nebo zdržením se hlasování reagovala většina sociálních demokratů a obecně k umírněné levici inklinujících poslanců. Stejně se zachovali členové Hnutí za demokratické Slovensko, které se před několika měsíci vydělilo z Veřejnosti proti násilí. V postoji HZDS hrálo roli, že lídr hnutí Vladimír Mečiar byl veden v registrech Státní bezpečnosti. Jeho agenturní svazek ale zmizel a otázka, zda a případně jak se Státní bezpečností spolupracoval, nebyla nikdy zcela objasněna (Leško 1996: 69–71).¹¹ Proti lustračnímu zákonu hlasovali hlavně komunisté. Názor české veřejnosti na schválený zákon byl spíše pozitivní, když za nutné jeho přijetí tehdy označilo 42 % respondentů. Opačný názor mělo 31 %.¹²

Nejednota Občanského hnutí při hlasování o zřejmě nejvíce diskutovaném zákonu mezi volbami 1990 a 1992 byla odrazem hlubší personální a názorové nehomogenosti tohoto subjektu. Ještě před volbami 1992 přešli někteří jeho představitelé k sociálním demokratům. Ve volbách v červnu 1992 pak Občanské hnutí utrpělo fiasko, když těsně nepřekročilo 5% uzavírací klauzuli a natrvalo se ocitlo na politické periferii. Většina jeho špiček včetně třeba Pavla Rychetského časem přešla do sociální demokracie nebo se z politiky stáhla.

Lustrační zákon zapadal do Klausova selektivního přístupu k dekomunizační agendě. Trefně to vyjádřil Jacques Rupnik (2002). Podle Rupnika Klaus a ODS uplatnili záměrnou dvojí strategii polarizace. Na prvním místě stál důraz na akceleraci ekonomických reforem v zájmu

odstranění společenské základny starého režimu a na druhém prosazení lustračního zákona jako způsobu odlišení se od Občanského hnutí a reformních komunistů pražského jara. Lustrace tak nebyly v rozporu s představou rychlého přechodu k tržnímu hospodářství. Naopak pomáhaly ODS zvýraznit odstup od Občanského hnutí a obecně od nepravivé konkurence. Pro ODS se tak lustrační zákon stal jedním z klíčových prostředků vlastního etablování a profilace. Ve volbách v červnu 1992 jí to pomohlo k vítězství, když získala (v koalici s Bendovou Křesťanskou demokratickou stranou) zhruba 30 % hlasů.

Selektivně-dekomunizační postoj Klausů a ODS se v dalších letech příliš neměnil. Dokumentuje to fakt, že se Klausova strana na jedné straně v letech 1995 a 2000 zasadila o prodloužení platnosti lustračního zákona. Původně měl totiž zákon platit jen pět let (v současnosti nemá tento předpis časové omezení). Na druhé straně ale neprojevila zájem prosazovat takové cíle jako třeba zákaz komunistické strany. Pro velkou část voličů této strany nebyla *radikální* dekomunizace zásadní téma a Klausův postoj jim vyhovoval. ODS i díky tomu dokázala udržet pohromadě širokou voličskou koalici vzešlou z voleb 1992. Změnu nepřinesl ani fakt, že občanští demokraté pohltili před volbami 1996 Křesťanskodemokratickou stranu a část Klubu angažovaných nestraníků, kteří zastávali tvrdě dekomunizační postoje. Obě formace byly početně zanedbatelné a převažující postoj ODS nezměnily. Postoj největší pravivé strany ovšem současně vyvolal odstředivé tendence a v roce 1994 založila skupina nespokojených členů Demokratickou unii vymezující se vůči ní na bázi „morálnějšího“ postoje k transformaci a zdůrazňování potřeby větší reflexe historické spravedlnosti. Demokratická unie nicméně ve volbách 1996 získala jen necelá tři procenta hlasů, zůstala bez parlamentního zastoupení a v české politice nesehrála větší roli. Její výsledek ve volbách 1996 nicméně nebyl zanedbatelný s ohledem na fakt, že dosavadní vládní koalice vedená ODS přišla těsně o většinu v parlamentu, a po volbách pokračovala jako velmi křehká menšinová vláda, která se po roce a půl rozpadla. Tento rozpad a s tím spojené animozity vedly následně k odštěpení nové Unie svobody od Občanské demokratické strany a na dlouho poznamenaly vývoj české pravice. Kdyby česká parlamentní pravice ve volbách 1996 získala o zmíněná tři procenta hlasů více, mohl být politický vývoj snad jiný. To už je ovšem pouhá historická spekulace, kterou nejde potvrdit.

Po Klausově odchodu z čela ODS v roce 2002 se jeho nástupce Mirek Topolánek projevoval jako dekomunizační radikál spíše hlavně rétoricky a symbolicky. V celkovém postoji ODS k dekomunizaci došlo jen k drobným modifikacím a nikoliv ke větší změně dosavadní strategie. Pro občanské demokraty dnes „dekomunizační karta“ představuje zejména mobilizační prostředek využívaný v souvislosti s otevřeností dominantní síly české levice sociálních demokratů ke spolupráci s komunisty na různých úrovních politiky.

6. Závěrečné zamyšlení

Helga Welsh (1996) ve svém srovnávacím pohledu na lustrace ve střední Evropě argumentuje, že podoba komunistického režimu v jeho závěrečné fázi a způsob přechodu k demokracii působily na rozdílnou rychlost a podobu přijímaných legislativních norem. Velmi brzy přijatý a tvrdý lustrační zákon v českých/československých poměrech měl být ovlivněn rigidním komunistickým režimem s vládnoucí státostranou neprojevující ochotu k dialogu s opozicí

a dále tím, že tento režim skončil vlastním kolapsem a přechodem k demokracii s minimem negociačních prvků. Naopak v Maďarsku a Polsku byla povaha starého (komunistického) režimu relativně liberální a významnou roli v přechodu hrálo vyjednávání mezi vládnoucími elitami a opozicí. V maďarském případě byli dokonce reformisté uvnitř komunistické elity iniciátory tohoto vyjednávání. Produktem měla být v polských i maďarských poměrech neformální záruka ochrany poskytnutá komunistickým elitám, a proto došlo k přijetí lustračních norem až ve druhé polovině 90. let a jejich povaha byla „měkkčí“. Kieran Williams, Brigid Fowler a Aleks Szczerbiak (2005: 39) jsou nicméně k tomuto postřehu skeptičtí. Argumentují, že spíše než politická historie dané země hrála roli parlamentní aritmetika určovaná fluidním stranickým systémem, pokusy a chyby a (hlavně pro polské a maďarské lustrace) „učení se“ z čerstvé zkušenosti sousedů. Na základě předestřené analýzy nejenom lustrací, ale širší dekomunizační agendy se alespoň pro český případ jeví bližší pravdě spíše názor těchto tří autorů.

Je nutné jej ovšem doplnit s ohledem na zaměření tohoto textu. Vývoj Občanského fóra ukazuje, že dekomunizační agenda se v jeho nitru postupně stala výrazným štěpícím elementem. „Zakladatelská“ elita fóra s převážně intelektuálně-liberálním a reformně komunistickým původem explozivní potenciál této agendy podcenila. Přispělo to, vedle jiných faktorů, k jejímu odstavení z vedení hnutí a ztrátě schopnosti ovlivňovat jeho směřování. Dekomunizační agenda naopak poskytla *příležitost* politikům, kteří ji byli schopni uchopit v souladu se společenskou poptávkou a propojit s jinou agendou. Asi nejúspěšnějším příkladem je Václav Klaus, který ji selektivně inkorporoval do své širší primárně ekonomické politické nabídky. Naopak lidé pracující jednostranně s radikálním antikomunismem typu Petra Cibulka zůstali na politické periferii.

Dekomunizace tak nepochybně zafungovala v českých podmínkách jako důležité profilační téma ODS a obecně české pravice. Konflikty uvnitř Občanského fóra spolupřipravily půdu pro její zformování a lustrační zákon později sehrál roli důležitého momentu při jejím etablování. Stopy otištěné dekomunizační agendou do identity ODS se projevují dodnes, přes výraznou proměnu, kterou od začátku 90. let tato strana prodělala.

Poznámky

1. Identita českých komunistů se stala předmětem živého zájmu. Z četných politologických textů na toto téma je možné zmínit Petra Fialu, Jana Holzera, Miroslava Mareše a Pavla Pšeju (1999), Seána Hanleyho (2002), Vladimíra Handla (2005) nebo Stanislava Balíka (2005).
2. Tento zákon označil KSČ za zločinnou organizaci a komunistický režim za nelegitimní. K jeho rozboru je velmi zajímavý pohled Jiřího Příbáně (2001: 124–130).
3. Milouš Jakeš tato slova použil v rámci projevu na uzavřeném zasedání k shromážděným stranickým kádrům v létě 1989. Obsah se dostal na veřejnost a stal se krátce před 17. listopadem všeobecně známý hlavně díky zahraničnímu rozhlasovému vysílání.
4. Převzato ze Sociologického datového archívu, dataset V9011, data Institutu pro výzkum veřejného mínění, duben 1990 (<http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>).
5. Převzato ze Sociologického datového archívu, dataset V9011, data Institutu pro výzkum veřejného mínění, duben 1990 (<http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>).
6. Výtah z projevu citován podle *Mladé fronty Dnes* a *Rudého práva* z 15. října 1990.
7. Zákony realizující restituce byly ve federálním parlamentu přijímány od října 1990. Vzhledem k obsáhlosti agendy a vleklosti řešení řady restitučních kauz se nedá přesně zjistit, jak velké čas-

ti populace se týkaly. Řádově se nicméně jednalo o statisíce osob. Hodnota majetku vráceného soukromým vlastníkům do poloviny 90. let se pak pohybovala někde mezi 75 až 125 miliardami (tehdejších) korun (Kotrba 1997: 135).

8. Podobně je mnohem komplikovanější vztah k dekomunizaci u další významné postavy české politiky Václava Havla. Stereotypně je nahlížen jako liberální intelektuál, který ji odmítá. Obvykle je to dokládáno na jeho rezervovaném postoji k tvrdému lustračnímu zákonu schválenému na podzim 1991. V kontextu doby je nutné ale upozornit na fakt, že Havel nesporně přispěl k vyhocení antikomunistické atmosféry ve druhé polovině roku 1990. Ve svém – často citovaném – projevu v srpnu 1990 k výročí intervence sovětských vojsk, která v roce 1968 ukončila pražské jaro, hovořil o potřebě výměny „neschopné a sabotující nomenklatury“, o „chapadlech neviditelných mafií, které se snaží kšeftovat s majetkem, jenž jim nepatří“, a dokonce o tom, že „naše revoluce neskončila“ (Havel 1992: 17). Havlova slova museli brát dekomunizačně naladěni aktivisté OF jako potvrzení oprávněnosti svých postojů a svou podporu. Havel tím re-ektoval nutnost uspokojení veřejného volání po spravedlnosti a odstranění pozůstatků starého režimu (Rupnik 2002).
9. Pro mladší čtenáře je dobré dodat, že lidové milice byly paramilitární jednotky existující v řadě velkých podniků před rokem 1989 složené z komunistů a podřízené vedení KSČ.
10. V návaznosti na tento tzv. velký lustrační zákon byl později přijat tzv. malý lustrační zákon upravující obdobně situaci u policie a vězeňské služby.
11. Pro přesnost je nutné zmínit, že Mečiar byl prokazatelně Státní bezpečností evidován jako kandidát tajné spolupráce. Tuto kategorii osob, kterou původně lustrační zákon zahrnoval, později česko-slovenský Ústavní soud ze zákona vyřadil. Důvodem byl fakt, že se u těchto lidí nedala prokázat vědomá spolupráce se Státní bezpečností.
12. Ostatní respondenti zákon nedokázali posoudit. Za zmínku stojí, že na Slovensku byl názor na zákon výrazně negativnější. Tady jej podporovalo pouze 25 % respondentů a 49 % bylo proti němu („Postoje veřejnosti k lustračnímu zákonu“, Institut pro výzkum veřejného mínění, listopad 1991). Po vzniku samostatného Slovenska i proto vládnoucí Mečiarovo Hnutí za demokratické Slovensko nenarazilo na větší odpor, když přestalo zákon v praxi uplatňovat a lustrace tím zde definitivně skončily.

Použité zdroje

- Balík, Stanislav. 2005. „Communist Party of Bohemia and Moravia and its Attitude towards own History.“ In: *Trajectories of the Left. Social Democratic and (Ex-) Communist Parties in Contemporary Europe: Between Past and Future*. Ed. Lubomír Kopeček. Brno: CDK, 140–149.
- David, Roman. 2002. „Lustration Laws in Action: The Motives and Evaluation of Lustration Policy in the Czech Republic and Poland (1989–2001).“ *Law and Social Inquiry* 28, č. 2, 387–439.
- Federální shromáždění*, 16. listopad 1990. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna (<http://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/008schuz/s008011.htm>).
- Federální shromáždění*, 18. duben 1990. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna (<http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027001.htm>).
- Federální shromáždění*, 2.–4. říjen 1991. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna (<http://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/017schuz/s017058.htm>).
- Fiala, Petr; Holzer, Jan; Mareš, Miroslav a Pšeja, Pavel. 1999. *Komunismus v České republice*. Brno: Masarykova univerzita.
- Fórum*. 1991. Týdeník, č. 3.
- Hadjiisky, Magdalena. 2008. „Vznik Občanské demokratické strany: pokus o sociologickou analýzu.“ In: *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Eds. Andrea Gjurevičová a Michal Kopeček. Praha/Litomyšl: Paseka, 70–90.

- Handl, Vladimír. 2005. „Choosing Between China and Europe? Virtual Inspiration and Policy Transfer in the Programmatic Development of the Czech Communist Party.“ *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 21, č. 1, 123–141.
- Hanley, Séan. 2002. „The Communist Party of Bohemia and Moravia after 1989.“ In: *The Communist Successor Parties of Central and Eastern Europe*. Eds. András Bozóki a John Ishiyama. New York/London: M. E. Sharpe, 141–165.
- Havel, Václav. 1992. *Vážení občané. Projevy červenec 1990 – červenec 1992*. Praha: Lidové noviny.
- Havlík, Petr a Pečinka, Bohumil. 2005. *Politika z obou stran*. Praha: Ivo Železný.
- Husák, Petr. 1997. *Budování kapitalismu v Čechách*. Praha: Volvox Globator.
- Institut pro výzkum veřejného mínění. 1990. *Dataset V9011*. Sociologický datový archív (<http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>).
- Institut pro výzkum veřejného mínění. 1991. *Postoje veřejnosti k lustracionímu zákonu*. Informace z výzkumu.
- Janyška, Petr. 1990a. „Rozhovor s autory výzvy ČKD polovodiče.“ *Respekt* 1, č. 9.
- Janyška, Petr. 1990b. „Rozchod s minulostí, rozhovor s Václavem Klausem.“ *Respekt* 1, č. 35.
- Jarolímek, Petr. 2002. „Zákony o navrácení majetku KSČ a SSM lidu.“ *Soudobé dějiny* 9, č. 1, 65–81.
- Kosař, David. 2008. „Lustration and Lapse of Time: Dealing with the Past in the Czech Republic.“ *European Constitutional Law Review* 4, č. 3, 460–487.
- Kotrba, Jiří. 1997. „Privatizační proces v České republice: aktéři a vítězové.“ In: *Česká republika a ekonomická transformace ve střední a východní Evropě*. Eds. Jan Švejcar a kol. Praha: Academia, 133–168.
- Leško, Marian. 1996. *Mečiar a mečarismus*. Bratislava: VMV.
- Letki, Natalia. 2002. „Lustration and Democratisation in East-Central Europe.“ *Europe-Asia Studies* 54, č. 4, 529–552.
- Lidové noviny*, 20. duben 1990; 14. leden 1991; 4. říjen 1991; 5. říjen 1991.
- Měchýř, Jan. 1999. *Velký převrat či snad revoluce sametová?* Praha: Progetto.
- Mladá fronta Dnes*, 18. duben 1990; 15. říjen 1990; 4. říjen 1991; 5. říjen 1991.
- Mlynář, Vladimír. 1991. „Lustracioní zákon schválen.“ *Respekt* 2, č. 40.
- Pithart, Petr. 1990. „Budu ochraňovat právní řád.“ *Inforum*, č. 36.
- Příbáň, Jiří. 2001. *Disidenti práva*. Praha: Slon.
- Pšeja, Pavel. 2005. *Stranický systém České republiky*. Brno: CDK.
- Rudé právo*, 19. duben 1990; 25. duben 1990; 3. srpen 1990; 15. říjen 1990.
- Ruml, Jiří. 1990. „Nejde jen o Brno.“ *Respekt* 1, č. 2.
- Rupnik, Jacques. 2002. „Politika vyrovnání se s komunistickou minulostí.“ *Soudobé dějiny* 9, č. 1, 9–26.
- Sadurski, Wojciech. 2003. „Decommunisation“, „Lustration“, and Constitutional Continuity: Dilemmas of Transnational Justice in Central Europe. EUI Working Paper 15. European University Institute, San Domenico.
- Suk, Jiří. 2003. *Labyrintem revoluce*. Praha: Prostor.
- Tichák, Tomáš a Burian, Václav. 1997. *Sedmkrát sedm kruhů*. Olomouc: Votobia.
- Tismaneanu, Vladimir. 1998. *Fantasies of Salvation. Democracy, Nationalism and Myth in Post-Communist Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Welsh, Helga. 1996. „Dealing with the Communist past: Central and East European Experiences after 1990.“ *Europe-Asia Studies* 48, č. 3, 413–429.
- Williams, Kieran; Fowler, Brigid a Szczerbiak, Aleks. 2005. „Explaining Lustration in Central Europe: A ‘Post-communist Politics’ Approach.“ *Democratization* 12, č. 1, 22–43.
- Williams, Kieran. 2003. „Lustration as the Securitization of Democracy in Czechoslovakia and the Czech Republic.“ *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 19, č. 4, 1–24.